

Journal Iranian Political Sociology

Vol. ۵, No. ۷, Mehr ۲۰۲۲

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.302183.2218>

Effects of preventive composition in Iranian and Egyptian law

Abstract

Finding the right solutions to reduce bankruptcy cases is one of the most important issues in business law. The purpose of this article is to provide the Iranian legislature with appropriate solutions to reduce bankruptcy cases by comparatively examining the effects of the Arfaqi agreement between Iran and Egypt. By descriptive and analytical method and comparative study of the effects of the Arfaqi contract between Iran and Egypt, it was concluded that the Arfaqi contract in Iran is issued after the issuance of the bankruptcy order and due to the imposition of the bankruptcy title on the merchant, it is not a solution. However, in Egypt, in the latest legislative development in this country, the preventive pardon agreement has been recognized as peace. This type of contract is concluded between the trader and the creditors before the issuance of the bankruptcy order, and in practice is a barrier to declaring the trader bankrupt and prevents bankruptcy and its adverse consequences. The approval of this bill will be finalized as soon as possible.

Keywords: Failure, Arfaqi contract, merchant, al-Waqi peace, bankruptcy

آثار قرارداد ارفاقی در حقوق ایران و مصر

یوسف طرفی سعیدای^۱بهرام تقی پور^۲علیرضا صالحی فر^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۰

چکیده

یافتن راه حل‌های مناسبی برای کاستن از موارد ورشکستگی از مسائل مهم قوانین تجاری است. هدف از این مقاله این است که با بررسی تطبیقی آثار قرارداد ارفاقی بین ایران و مصر، راهکارهای مناسبی را جهت کاهش موارد ورشکستگی در اختیار مقنن ایران قرار دهد. با روش توصیفی و تحلیلی و مقایسه‌ای از بررسی تطبیقی آثار قرارداد ارفاقی بین ایران و مصر این نتایج حاصل شد که، قرارداد ارفاقی در ایران بعد از صدور حکم ورشکستگی صادر می‌شود و با توجه به تحمیل عنوان ورشکسته به تاجر، چندان چاره ساز نمی‌باشد، لیکن در مصر در آخرین تحول تقنینی در این کشور، قرارداد ارفاقی پیشگیرانه به عنوان صلح الواقی به رسمیت شناخته شده است. این نوع قرارداد قبل از صدور حکم ورشکستگی بین تاجر و طلبکاران منعقد می‌گردد و در عمل مانعی برای اعلام ورشکستگی تاجر است و از ورشکستگی و تبعات ناگوار آن جلوگیری می‌کند، با توجه به پذیرش قرارداد ارفاقی پیشگیرانه در لایحه قانون تجارت، ضروری است تا مراحل تصویب این لایحه، هر چه سریع‌تر نهایی شود و نظام حقوق تجارت ایران از مزایای این نوع قرارداد بهره‌مند شود.

واژگان کلیدی: ورشکستگی، قرارداد ارفاقی، تاجر، صلح الواقی، افلاس.

^۱ دانشجوی دوره دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران^۲ استادیار حقوق خصوصی، عضو هیأت علمی تمام وقت دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)^۳ استادیار حقوق خصوصی، عضو هیأت علمی تمام وقت دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

قرارداد ارفاقی از جمله مصادیق قراردادهای جمعی و در حوزه حقوق تجارت است (صادقی، ۵۵، ۱۳۸۳). این قرارداد در راستای کمک و ارفاق به تاجری که در معرض ورشکستگی قرار دارد و یا ورشکسته شده است، تحت شرایط و ضوابطی منعقد می‌گردد (رضاییان، ۱۳۹۶: ۳۴). قرارداد ارفاقی در مواردی منعقد می‌شود که تاجر به طور عادی و با کمال صداقت و حسن نیت اقدام به تجارت مبادرت می‌کند، اما به علت حوادث غیر مترقبه و ناخواسته که مربوط به اعمال او نیست، سرمایه خود را از دست می‌دهد و حکم ورشکستگی او صادر می‌شود. بحرانهای شدید اقتصادی ناشی از جنگ یا کاهش و یا افزایش بهای ارز از جمله این علل غیر مترقبه هستند. در این صورت، ممکن است طلبکاران او، با شرایطی که در قانون پیش‌بینی شده است، بخواهند با او مساعدت کنند تا از ورشکستگی او جلوگیری شود (پهلوانی‌فرد، ۱۳۹۵: ۱۲) و یا به وضعیت ورشکستگی وی خاتمه دهند (شریف پیامی، ۱۳۹۹: ۵۴) و به همین دلیل با او قراردادی منعقد می‌کنند تا در حد امکان بخشی از دیون خود را بپردازد و به فعالیت تجاری خود ادامه دهد. قرارداد ارفاقی یک نهاد عاریه‌ای هم در حقوق تجارت ایران (مساح، ۱۳۹۶: ۸) و هم در حقوق تجارت مصر می‌باشد و در هر دو کشور برای اولین بار از حقوق فرانسه گرفته شد. در حقوق ایران که انعقاد قرارداد ارفاقی بعد از صدور حکم ورشکستگی صورت می‌گیرد آیا می‌توان این قرارداد را قبل از این مرحله یعنی بعد از توقف تاجر و قبل از صدور حکم ورشکستگی، منعقد ساخت؟ و با توجه به سکوت قانون تجارت و در صورت درستی قرارداد مزبور، کدام قواعد و قانون بر آن حاکم است؟

در چنین وضعیتی بررسی تطبیقی قرارداد ارفاقی با مصر که موفق به بازسازی قوانین تجاری خود شده است، و از این طریق می‌خواهد تا به بازار اقتصادی خود نیز کمک کند (Helmy, 2005: 2) می‌تواند راهگشای خوبی برای رفع ابهامات و کمک به قانون‌گذار در تصویب لایحه جدید قانون تجارت باشد. در همین راستا بسیاری از کشورهای خاورمیانه به دنبال تجدید نظام حقوق ورشکستگی خود بوده و هستند. (Polina Lyandanova and others, 2019: 3) آنچه که به عنوان قرارداد ارفاقی نامیده می‌شود، در حقوق مصر تحت عناوین «الصلح الودی» یا «الصلح الحبی» مطرح گردیده است (کمال طه، ۱۹۸۵: ۳۰۹). نظام حقوقی مصر سازش را بعد از صدور حکم ورشکستگی می‌پذیرفت (سیدقاسم، ۲۰۰۵: ۱۲) لیکن در قانون جدید مصر مصوب ۲۰۱۸ تحت عنوان «قانون تنظیم إعادة الهیکله و الصلح الواقی والإفلاس» از اصطلاح «صلح الواقی» استفاده شده است. این قانون در موضوعات مرتبط با بازسازی و ورشکستگی و قرارداد ارفاقی می‌باشد و مقررات قانون تجارت مصوب ۱۹۹۰ مصر را فقط در این بخش نسخ نموده است.^۱ این مقررات جدید عمدتاً از فصل یازدهم قانون ورشکستگی آمریکا^۲ گرفته شده است.

^۱ موضوعی که باید به آن توجه داشت این است که قانون تجارت مصر مصوب سال ۱۹۹۹ می‌باشد و قانون مصوب ۲۰۱۸ فقط در موضوعات مربوط به ورشکستگی و بازسازی و قرارداد ارفاقی است و به استناد ماده ۵ قانون مصوب ۲۰۱۸، فصل پنجم از قانون تجارت مصر ۱۹۹۹ و هر کدام از مواد دیگر این قانون که در مغایرت با قانون مصوب ۲۰۱۸ باشند، نسخ شده اند و بقیه مقررات تجاری قانون ۱۹۹۹ هنوز به قوت خود باقی است. المادة (۵): یلغی الباب الخامس من قانون التجارة الصادر بالقانون رقم ۱۷ لسنة ۱۹۹۹، كما یلغی کل حکم یخالف أحكام القانون المرافق.

(Yousry Saleh & Partners, ۲۰۱۹:۱) یکی از مهم ترین نوآوریهای قانون مصوب ۲۰۱۸ مصر این است که در راستای پیشگیری از ورشکستگی، سازش پیشگیرانه، مورد پذیرش قرار گرفته است و البته نکته جالب این است که در تدوین لایحه جدید تجارت ایران نیز در بحث ورشکستگی مورد توجه تدوین کنندگان لایحه بوده است (معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی وزرات بازرگانی، ۱۳:۱۳۸۴) و به عبارت دیگر منشأ اصلی تدوین قانون جدید ورشکستگی مصر و لایحه تجارت ایران در موضوع ورشکستگی یکی است.

قرارداد ارفاقی بعد از انعقاد آثاری را به بار می آورد. آثار قرارداد ارفاقی به نحوی است که دامنه شمول آن وسیع بوده و این آثار هم متوجه طرفین قرارداد یعنی تاجر و طلبکاران است و هم متوجه اشخاص ثالث است. سؤال این است که قرارداد ارفاقی چه آثاری را می تواند به همراه داشته باشد. سؤالاتی که مطرح می شود این است که وضعیت حقوقی تاجر در اثر انعقاد قرارداد ارفاقی چه تغییر می کند؟ تکالیف مرجع تصفیه با انعقاد قرارداد ارفاقی چه تغییری پیدا می کند؟ آیا قرارداد ارفاقی نسبت به طلبکارهایی هم که مخالف انعقاد آن بوده اند مؤثر واقع می شود یا خیر؟ همچنین قرارداد ارفاقی نسبت به اشخاصی که طرف ان قرارداد نبوده اند نیز می تواند آثاری را به همراه داشته باشد یا خیر؟ در تحلیل آثار قرارداد ارفاقی، متغیرهای مختلفی از جمله زمان انعقاد قرارداد ارفاقی که آیا قبل از صدور حکم ورشکستگی است یا بعد از آن و همچنین شیوه اعمال اصل نسبی بودن قراردادها در ارتباط با قرارداد ارفاقی بایستی مورد لحاظ قرار گیرد که در این مقاله در قسمت اول آثار قرارداد ارفاقی را در نظام حقوقی ایران و در قسمت دوم آثار آن را در نظام حقوقی مصر مورد مطالعه قرار خواهیم داد.

آثار قرارداد ارفاقی

زمانی که قرارداد ارفاقی مطابق با شرایط لازم برای آن در هر نظام حقوقی منعقد می گردد، بدیهی و طبیعی است که انتظار می رود، آثار خود را به شرح ذیل به وجود آورد.

۱. آثار قرارداد ارفاقی در حقوق ایران

در وضعیت حاضر انعقاد قرارداد ارفاقی در ایران، بعد از صدور حکم ورشکستگی ممکن است، لیکن امکان انعقاد نوعی قرارداد ارفاقی دوستانه و قبل از صدور حکم ورشکستگی، باعث می شود تا آثار این نوع قرارداد را نیز بررسی کنیم.

۱-۱. آثار قرارداد ارفاقی قبل از صدور حکم ورشکستگی

در قانون تجارت ایران، قرارداد ارفاقی تنها پس از صدور حکم ورشکستگی تاجر، امکان پذیر است و به همین دلیل، انعقاد این قرارداد از موارد ختم عملیات ورشکستگی است. طلبکاران می توانند ارفاق خود را شامل تاجر در مرحله قبل از صدور حکم ورشکستگی نیز بنمایند. چنین قراردادی، «قرارداد ارفاقی دوستانه» خوانده شده و در حقوق فرانسه وجود دارد. در حقوق ایران، با توجه به مواد ۱۰ و ۱۹۰ قانون مدنی، امکان انعقاد این قرارداد مطرح شده است. (صقری، ۳۵۱:۱۳۷۶) البته این قرارداد تابع قواعد عمومی قراردادها می باشد یعنی رضایت همه

^۲ US Bankruptcy Law, Chapter ۱۱ : ۱۹۷۸

طلبکارها در انعقاد قرارداد ضروری بوده و نظارت دادگستری و تصدیق دادگاه نیز لازم نیست. پس اگر بپذیریم که در نظام حقوق ایران، می‌توان قرارداد ارفاقی دوستانه منعقد ساخت، به خاطر لزوم رضایت تمام طلبکاران، اصل نسبی بودن قراردادها مخدوش نخواهد شد.

۲-۱. آثار قرارداد ارفاقی بعد از صدور حکم ورشکستگی

قرارداد ارفاقی که بعد از صدور حکم ورشکستگی منعقد می‌شود، نسبت به تاجر و طلبکاران موافق و ضامن‌ها و طلبکاران مخالف، واجد آثاری است.

۱-۲-۱. آثار قرارداد نسبت به طرفین عقد

اولین و مهم‌ترین اثر قرارداد ارفاقی با تبعیت از اصل نسبی بودن قرارداد، این است که آثارش متوجه طرفین قرارداد می‌گردد. تاجر می‌تواند با انعقاد قرارداد ارفاقی به فعالیت مجدد بپردازد. (سماواتی، ۱۳۹۷: ۶۹) و قادر خواهد بود که دیون خود را دیرتر ادا نماید و نیز دوران منع مداخله و تصرف او در اموال وی تمام خواهد شد. از سوی دیگر طلبکاران موافق، این تعهد را به دست می‌آورند که بعد از حصول درآمد و دارایی توسط ورشکسته، طلب خود را به طور کامل دریافت کنند ضمن آنکه متعهد می‌شوند که تا زمان سررسید جدید، علیه تاجر اقامه دعوی نکنند و به او مهلت ادامه تجارت بدهند. طلبکاران کارآزموده و کهنه‌کار باید به وی این حق و فرصت را بدهند که در کشاکش بحران‌های مالی و در مواقع مشکلات به تاجر طرف قرارداد ارفاقی اعتماد کنند و در نتیجه آثار قرارداد متوجه طرفین عقد است و تردیدی در این خصوص وجود ندارد.

۲-۲-۱. آثار قرارداد نسبت به ضامن‌ها

با انعقاد قرارداد ارفاقی، در تعهد ضامن تاجر، تبدیل به معنای ماده ۲۹۲ قانون مدنی رخ نمی‌دهد بلکه تنها زمان پرداخت دین، به تاخیر می‌افتد. اثر قرارداد ارفاقی نسبت به ضامن این است که مهلت پرداخت دین از سوی ضامن توسط قرارداد ارفاقی تعیین می‌گردد. «درواقع ضمان در طول مضمون عنه قرار دارد.» (رشیدی و یوسفی، ۱۳۹۸: ۴۱)

۳-۲-۱. آثار قرارداد نسبت به طلبکاران مخالف

آنچه قرارداد ارفاقی را در زمره عقد و قرارداد جمعی قرار داده است، آثاری است که نسبت به طلبکاران مخالف قرارداد، اعمال می‌شود. (نوروزی قیداری، ۱۳۷۸: ۸۱) قراردادی که لااقل در یک طرف آن، عده‌ای از اشخاص دارای هدف مشترک قرار گرفته و رضای آنان به توسط اکثریت یا نمایندگان آن اشخاص اعلان شود خواه مربوط به کار باشد یا نه. (لنگرودی، ۱۳۷۶: ۵۳۷) قرارداد جمعی است. در قرارداد جمعی آثار عقد گریبانگیر کسانی می‌شود که نه اصالتاً و نه وکالتاً در عقد شرکت نکرده‌اند. (صادقی، ۱۳۸۳: ۵۶) عقد «یک وسیله مفید اجتماعی برای مبادله ثروت ملی» است و بر این منبأ قرارداد ارفاقی مورد پذیرش قرار می‌گیرد.

مفهوم این نوع قراردادها، در یکی دو سده اخیر ایجاد شده و گسترش یافته است. (لنگرودی، ۱۳۷۶: ۵۳۷) برخی آن را با منازله مقایسه کرده. (مامقانی، ۱۳۴۲: ۳۳۲) لیکن آنچه که مهم است این است که آثار قرارداد ارفاقی متوجه طلبکاران مخالف هم می‌شود و آنها بایستی برای گرفتن بقیه طلب خود صبر کنند تا تمام طلب طلبکاران موافق پرداخته شود. تسری آثار قرارداد ارفاقی به طلبکاران مخالف، ناشی از خصلت جمعی بودن قرارداد ارفاقی است.

۱-۲-۴. پایان جریان توقف تاجر

علی رغم میل طلبکاران مخالف، تاجر ورشکسته پس از تصدیق قرارداد ارفاقی، می‌تواند فعالیت تجارت خود را از نو آغاز کند. این بدان معناست که تمامی ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های وارد بر تاجر به شرح ذیل به واسطه انعقاد قرارداد ارفاقی برداشته می‌شود.

به موجب ماده ۴۱۸ قانون تجارت: «تاجر ورشکسته از تاریخ صدور حکم از مداخله در اموال خود حتی آنچه که ممکن است در مدت ورشکستگی عاید او گردد، ممنوع است.»

عدم دخالت تاجر ورشکسته در اموال خود بعد از صدور حکم ورشکستگی مربوط به تمام اموال او میشود البته در این مورد مستثنیات دین در نظر گرفته خواهد شد؛ (مرادی و پروین، ۱۳۹۹: ۳۲۸) اگر در اثر کارکرد تاجر ورشکسته، پس از وضع مخارج یومیه وی افراد تحت تکفل او مازادی باقی بماند، مازاد به طلبکاران وی تعلق خواهند گرفت. (زنگنه، ۲۰۲۴: ۴۰)

تاجر ورشکسته از تاریخ صدور حکم ورشکستگی حق عقد قراردادی را که مؤثر در حقوق هیئت طلبکاران باشد ندارد. (اسکینی، ۱۳۸۶: ۶۹) تاجر ورشکسته، از تاریخ صدور حکم ورشکستگی، حق انعقاد قرارداد داوری را ندارد. در واقع، به موجب ماده ۴۵۴ قانون آیین دادرسی مدنی ۱۳۷۹ اشخاصی که اهلیت اقامه دعوی ندارند، نمی‌توانند منازعه و اختلاف خود را به داوری یک یا چند نفر ارجاع دهند. بند ۳ ماده ۸۴ قانون اخیر اشخاصی را که اهلیت اقامه دعوی ندارند، معین کرده است. یکی از این اشخاص، ورشکسته است.

۱-۲-۵. از بین رفتن اصل برابری طلبکاران عادی

«اصل تساوی طلبکاران»، یکی از اصول حاکم بر ورشکستگی است اما با انعقاد قرارداد ارفاقی طلبکاران مخالف بر طبق حصه، به طلب خود می‌رسند ولی اگر بعدها تاجر، درآمدی کسب کرد، ابتدا طلب طلبکاران موافق بطور کامل تادیه می‌شود و سپس مابقی طلب طلبکاران مخالف پرداخت می‌شود و این، همان تاثیر اراده اکثریت بر اقلیت است. نتیجه آنکه قراردادهای ارفاقی، جزء مصادیق بارز عقود جمعی هستند.

در قراردادهای ارفاقی، لزوم حمایت از تاجر و نیز طلبکاران موافق با قرارداد، قانونگذار را برآن داشته است تا اثر قرارداد را به مخالفین تسری دهد و با پشتیبانی از کسانی که در حق تاجر، ارفاق کرده‌اند، وصول طلب آنان را زودتر از طلبکاران مخالف مقرر کند در واقع اصل تساوی طلبکاران در اخذ دیون یک اصل حقوقی است که در برابر ارفاق، تاب مقاومت نمی‌آورد و این از آثار مهم قرارداد ارفاقی است.

۱-۲-۶. برقراری امکان اعاده اعتبار تاجر ورشکسته

اعاده اعتبار^۳ عبارت است از بازگشت وضعیت تاجر ورشکسته به موجب حکم دادگاه، به حقوق زمان قبل از ورشکستگی و اعتبار بازرگانی که به موجب قانون از او سلب شده بود. امکان اعاده اعتبار از جمع مواد ۵۰۶ و ۵۶۵ قانون تجارت قابل استنباط است. به موجب ماده ۵۶۵ تاجری که تحصیل قرارداد ارفاقی نموده می‌تواند اعاده اعتبار پیدا کند. تاجری که تحصیل قرارداد ارفاقی^۴ نموده و جوهری را پرداخته باشد که به موجب قرارداد به عهده گرفته و

^۳ rehabilitation

^۴ composition

در مدت پنج سال از تاریخ اعلان ورشکستگی صحت عمل خود را اثبات نماید، می‌تواند اعاده اعتبار پیدا کند. در نتیجه اعاده اعتبار می‌تواند از آثار قرارداد ارفاقی تلقی گردد.

اصل بر این است که محرومیت‌های ناشی از حکم ورشکستگی تا زمانی که تاجر کلیه دیون خود را نپردازد؛ ادامه پیدا می‌کند. (سخنور و حسینی، ۱۳۹۳: ۵۸) اعاده اعتبار «بازگشت تاجر ورشکسته به موجب حکم دادگاه به اعتبار بازرگانی خود به طریقی که حق فعالیت بازرگانی داشته باشد». (لنگرودی، ۱۳۷۶: ۳۱۲) می‌باشد. اعاده اعتبار هم برای تاجر شخص حقیقی و هم تاجر شخص حقوقی است. همچنین شرکای شرکت ورشکسته هر زمان که مایل باشند می‌توانند شرکت دیگری تأسیس نمایند و نیازی به اعاده اعتبار شرکت قبلی خویش نخواهند داشت. (خواجه‌وی، ۱۳۲۲: ۳۸۴)

«شخص حقوقی می‌تواند دارای کلیه حقوق و تکالیفی شود که قانون برای افراد قائل است» و یکی از این حقوق، اعاده اعتبار است. (سخنور و حسینی، ۱۳۹۳: ۶۱) ممکن است شرکت دارای سوابق ممتد و درخشان و نام و علامت تجاری شناخته شده‌ای بوده (صقری ۱۳۷۶: ۴۰۹) و با اعاده اعتبار بتوان آن را حفظ کرد. ماده ۵۶۱ قانون تجارت به صورت عام بیان داشته است: «هر تاجر ورشکسته که کلیه دیون خود را با متفرعات و مخارجی که به آن تعلق گرفته است کاملاً بپردازد حتماً اعاده اعتبار پیدا می‌کند». (روشن، ۱۳۸۴: ۳۲۷) و مفاد این ماده موافق نظری است که کمتر بودن دارایی تاجر از دیون او را شرط نمی‌داند. (دمرجیلی، ۱۳۸۴: ۷۳۹)

اعاده اعتبار در هر دو صورت بایستی قانونی تلقی گردد، هر چند هر کدام از آنها دارای شرایط خاص خود هستند. (فرحناکیان، ۱۳۹۰: ۶۲۵) بنابراین در هر موقعی که تاجر بتواند کلیه بدهی‌های خود را پرداخت کند می‌تواند تقاضای اعاده اعتبار کند. (ستوده، ۱۳۷۵: ۹۹)

در ماده ۵۶۵ قانونگذار نوعی دیگر از اعاده اعتبار را پیش بینی نموده است که به موجب آن با اینکه تاجر کلیه دیون خود را پرداخت نکرده، با شرایطی این حق به او داده شده است که بتواند قانوناً تقاضای اعاده اعتبار نماید. این شرایط عبارت اند از:

۱. پنج سال از تاریخ اعلان ورشکستگی گذشته باشد.
  ۲. تاجر صحت عمل خود را در این مدت ثابت کند.
  ۳. یکی از این سه امر محقق شده باشد:
- الف - تاجر ورشکسته تحصیل قرارداد ارفاقی نموده و تمامی وجوهی که به موجب قرارداد به عهده گرفته پرداخته باشد و این دقیقاً موضوع مورد بحث ماست که قرارداد ارفاقی مبنای اعاده اعتبار می‌گردد و قرارداد ارفاقی با حصول شرایطی می‌تواند منجر به اعاده اعتبار گردد.
- ب - کلیه طلبکاران ذمه او را بری کرده باشند.
- ج - کلیه طلبکاران به اعاده اعتبار او رضایت داده باشند.

برای اعمال این ماده در مورد اشخاص حقوقی باید بین دو مورد تفکیک کرد: نخست اینکه چنانچه با شرکت قرارداد ارفاقی منعقد شده باشد و شرکت کلیه وجوهی را که به موجب قرارداد ارفاقی به عهده گرفته است پرداخته باشد و همچنین پنج سال از تاریخ اعلان ورشکستگی گذشته و در

این مدت صحت عمل او اثبات شده باشد می تواند اعاده اعتبار پیدا کند. طبق ماده ۴۸۹ قانون تجارت ممکن است برخی از طلبکاران با تاجر ورشکسته قرارداد ارفاقی منعقد نکرده باشند و سهم خود را موافق آنچه از دارایی تاجر به طلبکاران می رسد دریافت کرده باشند. بند اول ماده ۵۶۵ عدم پرداخت طلب چنین طلبکارانی را مانع اعاده اعتبار تاجر ورشکسته نمی داند. (حسنی، ۱۳۹۲: ۷۰) همچنین اگر در این فرض شرکت کلیه بدهی ها و متفرعات آن را نپرداخته، ولی طلبکاران به اعاده اعتبار او رضایت دهند یا ذمه او را بری کنند می تواند اعتبار خود را اعاده نماید.

برخی از حقوقدانان چنین پنداشته اند که تاجر ورشکسته در مدت پنج سال از تاریخ اعلان ورشکستگی می تواند اعتبار خود را اعاده کنند و از مفهوم مخالف آن نتیجه گرفته اند که پس از انقضای مدت پنج سال نمی تواند اعاده اعتبار پیدا کنند، ولو اینکه تمام وجوهی را که به موجب قرارداد ارفاقی به عهده گرفته اند پرداخته باشند.

این برداشت مخالف حکم ماده ۵۶۵ است. طبق این ماده تاجر باید صحت عمل خود را در مدت پنج سال از تاریخ اعلان ورشکستگی ثابت کند. (قائم مقام فراهانی، ۱۳۷۵: ۲۰۱) نه اینکه طرف این مدت اعاده اعتبار نماید. حتی باید گفت که صحت عمل تاجر باید تا زمان صدور حکم اعاده اعتبار ادامه داشته باشد. (ستوده تهرانی، ۱۳۷۵: ۱۸۹)

تنها در این صورت است که دادگاه حکم به اعاده اعتبار می دهد. ایراد دیگر این نظر این است که ممکن است مدت قرارداد ارفاقی بیش از پنج سال باشد؛ طبق این نظر تاجر نمی تواند پس از پایان قرارداد ارفاقی و عمل به مفاد آن، اعاده اعتبار حاصل کند. چنین نتیجه ای مغایر با هدف تاجر از انعقاد قرارداد ارفاقی بوده و قرارداد ارفاقی را از اساس سست نموده و هیچ انگیزه ای برای تاجر برای عمل به مفاد آن باقی نمی گذارد.

۲. آثار قرارداد ارفاقی در حقوق کشور مصر

در حقوق تجارت مصر و از زمان لازم الاجرا شدن قانون بازسازی و صلح پیشگیرانه و ورشکستگی مصوب ۲۰۱۸، قرارداد ارفاقی پیشگیرانه به رسمیت شناخته شده است و دیگر چیزی به نام قرارداد ارفاقی پس از صدور حکم ورشکستگی وجود ندارد. این قرارداد که تحت عنوان صلح الواقی شناخته می شود، در صورت منعقد شدن، آثاری را به همراه دارد. قانون بازسازی و سازش پیشگیرانه و ورشکستگی مصوب ۲۰۱۸ مصر، در تعریف «صلح الواقی» می گوید: «الصلح الواقی: طلب یتوقی به المدین سیئ الحظ إشهار إفلاسه». سازش پیشگیرانه: درخواستی برای یک بدهکار بدبخت برای جلوگیری از اعلام ورشکستگی. (Soliman & Partners, ۲۰۲۰: ۸) است، یعنی در خود تعریف به مهم ترین اثر آن که جلوگیری از ورشکستگی است، اشاره می کند. آثار قرارداد ارفاقی از این جهت متوجه خود تاجر می شود که متقاضی این امر است و باید درخواست دهد و در این درخواست باید دلایل آن ذکر شود. (Badr, ۲۰۲۰: ۱۶) از طرف دیگر چون اداره ای به نام (اداره ورشکستگی) با ریاست قاضی حداقل در مقام دادگاه تجدیدنظر و عضویت تعداد کافی از قضات آن با درجه حداقل رئیس دادگاه ایجاد می شود. (Magdy, ۲۰۲۰: ۷) آثار قرارداد ارفاقی متوجه این اداره نیز از حیث پیگیری امور می گردد. همچنین، اداره ورشکستگی از کارشناسان مخصوص خود بهره می برد. مطابق ماده ۱۳، جدولی برای کارشناسان دادگاه اقتصادی به نام (جدول کارشناسان اداره

ورشکستگی) ایجاد می‌شود که در آن تعداد کافی دفاتر و شرکت‌های متخصص در زمینه بازسازی و مدیریت دارایی و همچنین کارشناسان وزارتخانه‌های دارایی، سرمایه‌گذاری، تجارت، صنعت، نیروی انسانی، بانک مرکزی مصر، اداره سرمایه‌گذاری عمومی و اداره کل ثبت شده‌اند. (Sallam, 2020:9) اداره ورشکستگی باید در موارد تخصصی از خدمات این کارشناسان بهره‌بردار. از آنجا که قرارداد ارفاقی در مرحله اجرا، زمان بر است، در صورت نیاز از خدمات این کارشناسان بهره‌برده می‌شود و آثار قرارداد متوجه این گروه نیز می‌گردد. گروه مهم دیگری که آثار قرارداد ارفاقی متوجه آنهاست، طلبکاران هستند که باید به موجب قرارداد ارفاقی به طلب خود برسند و در نهایت انعقاد قرارداد ارفاقی مانعی برای بازسازی می‌باشد که این آثار را بررسی خواهیم کرد.

۲-۱. آثار قرارداد نسبت به تاجر

قرارداد ارفاقی پیشگیرانه باعث می‌شود تا تاجر از ورشکستگی نجات یابد و برعکس ایران، دیگر از عنوان تاجر ورشکسته استفاده نمی‌شود و تاجری که قرارداد ارفاقی با وی منعقد شده است، دیگر ورشکسته شناخته نمی‌شود. در مصر درست است که ابتکار عمل مربوط به انعقاد قرارداد ارفاقی پیشگیرانه در اختیار دادگاه است و این سازشی است که با ابتکار عمل دادگاه بین طرفین حاصل می‌شود و دادگاه اختیارات فراوانی در به انجام رسیدن یا نرسیدن این توافق دارد. (Badr, 2020:16) لیکن بعد از انعقاد آثارش هم متوجه تاجر و هم متوجه طلبکاران می‌شود که در این قسمت مهم ترین آثاری که متوجه تاجر است را بررسی می‌کنیم.

۲-۱-۱. رهایی تاجر از ورشکستگی

مهم ترین اثر «صلح الواقی» در نظام حقوق تجارت مصر این است که تاجر را از برچسب عنوان ورشکستگی و همچنین اثرات و تبعات ورشکستگی نجات می‌دهد. زمانی که تاجر تقاضای سازش پیشگیرانه را می‌دهد، علاوه بر وجود شرایط و احراز آنها توسط قاضی ورشکستگی، باید رضایت طلبکاران را نیز جلب نماید، اما در نهایت چنانچه عقد صلح الواقی منعقد گردد و به امضای تاجر و طلبکاران برسد، تاجر از ورشکستگی رهایی یافته و می‌تواند به عملیات تجاری خود ادامه دهد. (بهجت قاید، ۲۰۰۱:۳۹)

۲-۱-۲. انجام عملیات تجاری تحت نظارت امین صلح

انعقاد سازش پیشگیرانه و ادامه عملیات تجاری تاجر، بدین معنا نیست که تاجر به هر صورتی که خواست و مانند گذشته می‌تواند به عملیات تجاری خود ادامه دهد. بلکه تا انجام تمامی مندرجات سازش پیشگیرانه، وی باید تحت نظارت شخصی به نام امین صلح، عملیات تجاری خود را انجام دهد. این شخص ناظر «امین الصلح» نامیده می‌شود که در ماده یک قانون بدین صورت تعریف شده است. «امین الصلح: المسئول عن مباشرة إجراءات الصلح بین طالب الصلح الواقی من الإفلاس والدائنين ومتابعتهما». متولی سازش: مسئول شروع و پیگیری مراحل سازش بین متقاضی سازش پیشگیرانه برای جلوگیری از ورشکستگی و طلبکاران است. در واقع نظارت امین صلح بر روند سازش که از همان زمان دادن تقاضا شروع شده است، بعد از انعقاد سازش نیز ادامه می‌یابد و بر عملیات تجاری تاجر تا زمانی که تمامی قرارداد ارفاقی انجام نشده است، ادامه دارد. تاجر مکلف است که تا پایان مراحل اجرایی قرارداد ارفاقی که همان تأدیه دیون طلبکاران است، تمامی عملیات تجاری خود را تحت نظارت امین صلح انجام دهد. البته ماده ۷۰ قانون « تأمر المحکمه فی حکم التصدیق علی الصلح بناء علی تقرير من قاضی الصلح باستیفاء أمین الصلح أو بتعيين رقیب من بین الدائنين أو من غیرهم لمراقبته تنفيذ شروط الصلح» علاوه بر امین صلح که تمامی

مراحل سازش تحت نظارت وی انجام می‌گیرد از انتخاب «رقیب» به همان مفهوم ناظر از بین طلبکاران یا غیر آنها نیز اشاره دارد که «رقیب» نظارت بر اجرای شروط سازش را بر عهده دارد.

۲-۱-۳. اعمال برخی از محدودیت‌ها برای تاجر

تاجری که با انعقاد قرارداد سازش پیشگیرانه از ورشکستگی نجات یافته است، هرچند ورشکسته محسوب نمی‌شود و در واقع مانند یک تاجر به عملیات تجاری خود ادامه می‌دهد، لیکن یک سری از محدودیت‌ها تا زمانی که به تمامی محتویات سازش عمل نشده است، برای وی وجود دارد. در ماده ۴۶ این قانون آمده است که: «... پس از صدور حکم و آغاز رویه‌های سازش، تاجر نمی‌تواند از هر نوع سازش یا رهن و یا انتقال مالکیت که برای تجارت عادی وی لازم نیست بدون اخذ مجوز از قاضی دادگستری آنها را انجام دهد.» یعنی اگر این تاجر بخواهد با شخص دیگری سازشی نماید و یا مالی از خود را منتقل نماید و یا آن را به رهن گذارد، باید از قاضی ورشکستگی اجاره این امر را کسب کند.

۲-۱-۴. توقف دعاوی و رویه اجرایی علیه تاجر

با شروع اجرای سازش پیشگیرانه، کلیه دعاوی مطروحه علیه تاجر در امور تجاری و رویه‌های اجرائی که علیه وی بدین منظور شروع شده است، متوقف می‌گردد. به استناد ماده ۴۷، کلیه دعاوی و مراحل اجرائی که متوجه مدیون است به محض تصمیم‌گیری برای آغاز مراحل سازش متوقف می‌شود. در مورد دعاوی مطروحه از طرف بدهکار و رویه‌های اجرایی که وی آغاز کرده است، با دخالت امین صلح‌پیگیری خواهد شد. پس از صدور حکم آغاز روند سازش، طلبکاران مجاز به طرح ادعاهایی از قبیل رهن و حقوق و امتیازات مخصوصه نسبت به اموال مدیون را نخواهند داشت.

۲-۲. آثار قرارداد نسبت به طلبکاران

قرارداد ارفاقی درصدد سازگار کردن منافع مختلف و مصالح متعارضه می‌باشد. (نعیم رضوان، ۱۳۹۰: ۱۳) در نتیجه لزوماً آثاری را نیز برای طلبکاران به همراه دارد. طلبکاران در واقع نوعی مساعدت با تاجر می‌نمایند. (زینی، ۱۹۴۶: ۳۷) اما زمانی که قرارداد منعقد گردید، مفاد آن برای طلبکاران لازم‌الاجراست. نتیجه نهایی قرارداد ارفاقی در صورت منعقد شدن این است که بدون صدور حکم ورشکستگی برای تاجر، طلبکاران تاجر به وی مهلتی را در جهت پرداخت دیون می‌دهند. البته وضعیت طلبکاران به یک شکل نمی‌باشد و برخی از طلبکاران ممکن است موافق با قرارداد ارفاقی نباشند و در هیچ یک از مراحل آن شرکت نکنند.

۲-۲-۱. آثار نسبت به طلبکاران موافق

ماده ۶۰ قانون وضعیت‌های مختلف را در ارتباط با طلبکاران موافق پیش بینی نموده است. نتیجه نهایی سازش پیشگیرانه می‌تواند اعطای مهلت برای پرداخت بدهی به تاجر باشد و یا دادن مهلت به همراه با پرداخت سود به طلبکار باشد. همچنین می‌تواند شامل بخشیدن بدهی یا بهره به تاجر بدهکار باشد. همچنین طلبکاران می‌توانند شرط کنند ضمانت واقعی یا شخصی برای اجرای شرایط سازش توسط تاجر ارائه شود. وضعیت همه طلبکاران در

قرارداد ارفاقی ممکن است به یک شکل نباشد، به عنوان مثال اگر طلبکاری طلب خود را به صورت کامل یا نسبی بخشید، دیگر حق مطالبه آن را ندارد.

۲-۲-۲. آثار نسبت به طلبکاران مخالف

طلبکاران مخالف، طلبکارانی هستند که با انعقاد صلح الواقی مخالف بوده و یا بنا به دلایل دیگر نه در مراحل انعقاد آن مشارکت داشته و نه آن را پذیرفته اند. همانگونه که در مفهوم و ماهیت قرارداد ارفاقی گفته شد، این قرارداد از نوع قرارداد جمعی است و آثارش متوجه طلبکاران مخالف نیز می‌گردد. این موضوع در ماده ۶۸ قانون به صراحت آمده است که مقرر می‌دارد «یسری الصلح الواقی من الإفلاس بمجرد صدور الحكم بالتصديق عليه على جميع الدائنين الذين تعتبر ديونهم عادية وفقا لأحكام الإفلاس ولو لم يشترکوا فی إجراءاته أو لم یوافقوا على شروطه». بدین معنا که آثار صلح الواقی به همه دائنین اعم از موافق و مخالف تسری پیدا می‌کند.

۲-۳-۲. آثار قرارداد نسبت به اداره ورشکستگی و سایر تشکیلات

یکی از مهم ترین خصوصیات قانون جدید ورشکستگی مصر، این است که برای هر سه فرآیند ورشکستگی و بازسازی و قرارداد ارفاقی، تشکیلات تخصصی ایجاد کرده است. چنانچه توجه کنیم تکالیف این تشکیلات در مورد قرارداد ارفاقی به مراحل اولیه و تنظیم آن ختم نمی‌شود و بعد از انعقاد قرارداد ارفاقی هم، آثاری متوجه این تشکیلات می‌باشد. این آثار را در چند عنوان می‌توان بررسی کرد.

۲-۳-۱- نظارت بر اجرای قرارداد ارفاقی

نظارت بر اجرای قرارداد ارفاقی بر عهده اداره ورشکستگی است. اداره ورشکستگی، اداره‌ای که بر اساس این قانون در هر دادگاه اقتصادی تأسیس شده و برای دریافت درخواست‌های سازش پیشگیرانه برای جلوگیری از ورشکستگی و آغاز مراحل میانجیگری و در نهایت نظارت بر اجرای سازش تأسیس شده است.^۵ در این بین نقش «امین صلح»^۶ و «رقیب» بسیار برجسته است. نظارت بر اجرای قرارداد ارفاقی وظیفه امین صلح است که گزارش‌های لازم را به اداره ورشکستگی می‌دهد. در بطلان قرارداد ارفاقی، گزارش‌های امین صلح که به تایید دادگاه برسد می‌تواند از علل بطلان باشد.

۲-۴. ممانعت قرارداد ارفاقی از بازسازی

همان گونه که از عنوان این قانون پیداست، سه نهاد مختلف در این قانون پیش‌بینی شده است که عبارتند از: بازسازی، سازش پیشگیرانه و ورشکستگی. اگر تصمیم قاضی ورشکستگی به سازش پیشگیرانه باشد، دیگر نمی‌تواند به طور همزمان به یکی از دو نهاد دیگر متوسل شود. به عبارت دیگر وقتی تصمیم به سازش پیشگیرانه می‌شود، دیگر بازسازی یا اعلان ورشکستگی ممنوع است. ماده ۱۷ مقرر می‌دارد: «در صورت صدور حکم اعلام ورشکستگی تاجر یا صدور حکم اجرای سازش پیشگیرانه، درخواست تقاضای بازسازی مجاز نیست. ارائه درخواست برای بازسازی مستلزم تعلیق دو درخواست اعلام ورشکستگی و سازش پیشگیرانه تا پایان تصمیم درباره درخواست بازسازی است.

^۵ إدارة الإفلاس: الإدارة المنشأة بموجب هذا القانون داخل كل محكمة اقتصادية لتلقى طلبات إعادة الهيكلة، والصلح الواقی من الإفلاس، وشهر الإفلاس، ومباشرة إجراءات الوساطة.

^۶ أمين الصلح: المسئول عن مباشرة إجراءات الصلح بين طالب الصلح الواقی من الإفلاس والدائنين ومتابعتهما.

ارسال درخواست دیگر برای بازسازی تا سه ماه از رد یا بقای درخواست قبلی مجاز نیست.» این در اختیار تاجر است که از بین قرارداد ارفاقی پیشگیرانه و بازسازی یکی را انتخاب کند.

نتیجه گیری

انعقاد قرارداد ارفاقی به طور کلی برای کمک به تاجر و رهایی از ورشکستگی است. قانون جدید تجارت مصر بر خلاف قانون قبلی که به طور کلی از فرانسه اقتباس شده بود؛ در بحث بازسازی، سازش پیشگیرانه و ورشکستگی با الگوبرداری از قانون تجارت آمریکا، مورد تجدیدنظر قرار گرفته است و قرارداد ارفاقی پیشگیرانه را پذیرفته است، در حالیکه لایحه قانون تجارت ایران، این الگوبرداری را مدتها قبل از قوانین مصر انجام داده است، لیکن به دلیل عدم تصویب نهایی آن، هنوز قرارداد ارفاقی پیشگیرانه در نظام حقوق تجارت ایران پذیرفته نشده است. در وضعیت حاضر در ایران انعقاد قرارداد ارفاقی تنها پس از صدور حکم ورشکستگی امکانپذیر است. لذا تاجر متوقف در حقوق ایران هیچ فرصتی برای جبران یا بازگشت به زندگی تجاری خود در همان ابتدا و قبل تأدیبه دیون ندارد و او به ناچار ورشکسته می‌شود. بر همین اساس قرارداد ارفاقی جنبه پیشگیرانه ندارد و این موضوع را میتوان بزرگترین اشکال قانون تجارت دانست که منجر به تعدی به حقوق تاجر میشود و عملی غیرمنصفانه است و باعث افزایش تعداد ورشکسته‌ها و ضایع شدن کامل حقوق بستانکاران میشود که به نفع هیچیک از آنها یعنی طلبکاران و تاجر ورشکسته نمی‌باشد و هم به ضرر تاجر و هم به ضرر طلبکاران و هم به ضرر نظام تجاری و اقتصادی کشور خواهد بود. در کشور مصر قانون بازسازی، سازش پیشگیرانه و ورشکستگی مصوب ۲۰۱۸، ضمن پذیرش مفهوم صلح‌الواقعی، امکان انعقاد قرارداد ارفاقی را از بعد از صدور حکم ورشکستگی به قبل از صدور حکم تغییر داده است و در عمل صلح‌الواقعی منجر به رهایی تاجر از ورشکستگی می‌شود و مهم‌ترین اثر «صلح‌الواقعی» در نظام حقوق تجارت مصر این است که تاجر را از برچسب عنوان ورشکستگی و همچنین اثرات و تبعات ورشکستگی نجات می‌دهد و از جمله دعاوی و رویه‌های اجرایی علیه تاجر متوقف می‌شود، هرچند تاجر در این وضعیت نیز باید انجام عملیات تجاری خود را تحت نظارت امین صلح انجام دهد و برخی از محدودیت‌ها برای تاجر طرف قرارداد سازش وجود دارد. در نهایت با توجه به لزوم توسعه تجارت در عرصه‌های بین‌المللی و جلوگیری از ورشکستگی تاجر، لازم و ضروری به نظر می‌رسد که نهاد قرارداد ارفاقی پیشگیرانه هر چه سریع‌تر در نظام حقوق تجارت ایران نیز پذیرفته شود.

کتابنامه

۱. أبو الغیط، رشا مصطفی، (۲۰۲۰)، *إعادة هيكلة المشروعات المتعثرة كآلية لتوقى شهر الافلاس ۱۱ لسنة ۲۰۱۸ بشأن تنظيم إعادة* " وفق الحکام القانون رقم الهيكله، والصلح الواقى والافلاس، قاهره، دارالنهضة العربيه "الكاديمية العربيه للعلوم والتكنولوجيا والنقل البحرى
۲. احسان شمس، سارا خجسته، (۱۳۹۷)، *محشای قانون تجارت*، تهران، انتشارات کیومرث،
۳. اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۶)، *حقوق تجارت*، ورشکستگی و تصفیه امور ورشکسته، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، چاپ یازدهم
۴. اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۸)، *حقوق تجارت*، ورشکستگی و تصفیه امور ورشکسته، چاپ دوازدهم، انتشارات سمت،

۵. اسکینی، ربیعا، (۱۳۹۸)، حقوق تجارت، شرکتهای تجاری، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، چاپ بیست و هفتم
۶. اعظمی زنگنه، عبدالحمید، (۱۳۴۰)، حقوق بازرگانی، به اهتمام سهراب امینیان، تهران: بینا،
۷. افتخاری، جواد، (۱۳۷۹)، ورشکستگی و تصفیه امور ورشکسته، حقوق تجارت نظری و کاربردی، تهران: انتشارات ققنوس،
۸. بهجت قاید، محمد، (۲۰۰۱)، الافلاس والصلح الواقی منه، الطبعة الأولى، دار النهضة العربية،
۹. پهلوانی فرد، احسان، (۱۳۹۵)، آثار قرارداد ارفاقی در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی، تهران، انتشارات مجد
۱۰. حسنی، حسن، (۱۳۹۲)، حقوق تجارت، جلد چهارم، چاپ دوم، بنیاد حقوق میزان،
۱۱. خواجوی، محمد، (۱۳۲۲)، «اعادة اعتبار شرکت های تجاری». مجله مجموعه حقوقی ۹ (۱۳۲۲).
۱۲. دمردچی، محمد، علی حاتمی و محسن قرائی. (۱۳۸۴) قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی. تهران: میثاق عدالت، چاپ پنجم،
۱۳. رشیدی، علی؛ یوسفی، قاسم؛ (۱۳۹۸)، «آسیب شناسی مقررات حمایتی از ضامن در ضمان تضامنی در قانون تجارت با نگرشی بر لایحه تجارت»، مجله قانون یار، بهار ۱۳۹۸، سال سوم، شماره ۹، صص ۴۱-۶۱
۱۴. رضائیان، محمدرضا، (۱۳۹۶)، قرارداد ارفاقی، خرم آباد، نگاه پارسه
۱۵. روشن، محمد، (۱۳۸۶)، مسوولیت دولت در ورشکستگی بدون تصصیر تجار، تهران، انتشارات فردوسی،
۱۶. زینی، علی، (۱۹۴۶)، اصول القانون التجاری، الجزء الثالث، الطبعة الثانية، مکتبه النهضة المصریه، القاہره،
۱۷. ستوده تهرانی، حسن. (۱۳۷۵)، حقوق تجارت، تهران، نشر دادگستر. جلد چهارم
۱۸. سخنور، مهدی و حسینی، سید علی، (۱۳۹۳)، «قابلیت اعاده اعتبار اشخاص حقوقی و شرایط آن در قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ با نگاهی به لایحه اصلاح قانون تجارت»، پژوهشهای حقوقی، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، شماره ۱۶،
۱۹. سماواتی، حشمت الله، (۱۳۹۲)، حقوق تجارت، انتشارات میزان، جلد یکم
۲۰. سید قاسم، علی، (۲۰۰۵)، قانون العمال، الافلاس فی القانون رقم ۱۷ لسنة ۱۹۹۹، دار النهضة العربية،
۲۱. شریف پیامی، مریم، (۱۳۹۹)، قرارداد ارفاقی از منظر حقوق مدنی و تجارت، تهران، سنجش و دانش
۲۲. صادقی، محسن، (۱۳۸۳)، «توجیه حقوقی قرارداد ارفاقی و پیمان دسته جمعی کار با توجه به اصل نسبی بودن اثر قراردادها»، دیدگاههای حقوق قضایی، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، شماره ۳۲ و ۳۳،
۲۳. صفری، محمد، (۱۳۷۶)، ورشکستگی نظری و علمی، تهران، شرکت سهامی انتشار،
۲۴. عبد الله مامقانی، (۱۳۴۲)، مناهج المتقین، النجف، المطبعة المرتضویه،
۲۵. عبدالحمید اعظمی زنگنه، (۱۳۴۰)، حقوق بازرگانی، به اهتمام سهراب امینیان، تهران: بینا،
۲۶. فرشید فرحناکیان، (۱۳۹۰)، قانون تجارت در نظم حقوقی کنونی، تهران: میزان، چاپ چهارم
۲۷. فرقانی سعیدآبادی، زهراسادات، (۱۳۹۴)، معاملات تاجر ورشکسته در نظام حقوقی ایران، تهران، نشر تعالی
۲۸. فلاحتی، سما، (۱۳۹۵)، مسوولیت مدنی تاجر ورشکسته و آثار مسوولیت کیفری بر آن، تهران، نگاه بینه،
۲۹. قائم مقام فراهانی، محمدحسین، (۱۳۷۵)، حقوق تجارت ورشکستگی و تصفیه، تهران: انتشارات دادگستر،
۳۰. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۷۸)، اعمال حقوقی، چاپ ششم، تهران، شرکت سهامی انتشار،
۳۱. کمال طه، مصطفی، (۱۹۸۵)، القانون التجاری، أالوارق التجاریة والافلاس، الدار الجامعیة،
۳۲. محمد جعفر جعفری لنگرودی، (۱۳۷۶)، ترمینولوژی حقوق، چاپ هشتم، تهران، گنج دانش.
۳۳. محمد روشن، (۱۳۸۴)، بررسی فقهی و حقوقی اعسار، افلاس و ورشکستگی، تهران، فردوسی

۳۴. محمدزاده‌وادقانی، علیرضا، (۱۳۹۲)، حقوق تجارت (۴) ورشکستگی و تصفیه، تهران، مجد
۳۵. مخلوف، حنان عبدالعزیز، (۲۰۲۰)، إعادة هيكلة المشروعات المتعثرة وفقاً لأحكام القانون رقم ۱۱ لسنة ۲۰۱۸ بشأن تنظيم إعادة الهيكلة والصلح الوافي و الافلاس، جامعة بنها،
۳۶. مرادی کرناچی، مریم و پروین، رسول، (۱۳۹۹)، حقوق بستانکاران تاجر ورشکسته با نگرشی به لایحه جدید، مجله پژوهشهای حقوقی، شماره ۴۱، بهار ۱۳۹۹،
۳۷. مساح، حسین، (۱۳۹۶)، قرارداد ارفاقی در حقوق ایران و مقایسه آن با حقوق فرانسه، تهران، امید فرهنگ
۳۸. معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی وزرات بازرگانی، (۱۳۸۴)، لایحه اصلاح قانون تجارت، فرآیند و اصول تدوین و نوآوریها،
۳۹. مهمان‌نوازان، روح‌الله، (۱۳۹۳)، ورشکستگی با نگرشی نوین در قوانین ایران، تهران، اندیشه عصر، اندیشه سبز نوین،
۴۰. ناصر کاتوزیان، (۱۳۸۰)، قواعد عمومی قراردادها، جلد اول، چاپ پنجم، تهران: سهامی انتشار
۴۱. ناصر کاتوزیان، (۱۳۸۰)، قواعد عمومی قراردادها، جلد سوم، چاپ سوم، تهران، شرکت سهامی انتشار
۴۲. نعیم رضوان، فایز، (۱۹۹۰)، الافلاس التجاری، الطبعة الاولى، کلیه شرطه دبی،
۴۳. نوروزی قیداری، حمید رضا، (۱۳۷۷)، قرارداد ارفاقی در حقوق ایران و فرانسه، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه تهران،

۴۴. Aya Badr, (۲۰۲۰), The restructuring, preventive composition and bankruptcy Law No. ۱۱/۲۰۱۸, DSERO-Ragy
۴۵. Frank Bennett, (۲۰۰۸), Bennett on Bankruptcy, ۱۰th edition, CCH Candian Ltd., Toronto.
۴۶. Omneia Helmy (۲۰۰۵), "The Efficiency of the Bankruptcy System in Egypt", The Egyptian center for economic studies, Working Paper No. ۱۰۰
۴۷. Polina Lyandanova and others, (۲۰۱۹), Bankruptcy and Restructuring in the GCC: An Update on Recent Developments, EMERGING MARKETS RESTRUCTURING JOURNAL ISSUE NO. ۹, SUMMER ۲۰۱۹, p ۳.
۴۸. Rawda Magdy, (۲۰۲۰), preventive composition and bankruptcy Law, DSERO-Ragy
۴۹. Soliman & Partners, (۲۰۲۰), The restructuring, preventive composition and bankruptcy Law No. ۱۱/۲۰۱۸, DSERO-Ragy
۵۰. Soliman & Partners, (۲۰۲۰), The restructuring, preventive composition and bankruptcy Law No. ۱۱/۲۰۱۸, DSERO-Ragy
۵۱. Youssry Saleh & Partners, (۲۰۱۹), The New Bankruptcy Law And Its Effects In Egypt, <https://www.mondaq.com/insolvencybankruptcy/۷۷۹۸۹۸/the-new-bankruptcy-law-and-its-effects-in-egypt>,